ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXXII/XXXIII, 7 SECTIO G 1985/1986

Instytut Historii i Teorii Państwa i Prawa UMCS
Zakład Prawa Rzymskiego

Marek KURYŁOWICZ

Loca aedilem metuentia (Sen. de vita beata 7, 1, 3). Z działalności edylów rzymskich na rzecz ochrony porządku i moralności publicznej

Loca aedilem metuentia (Sen. de vita beata 7, 1, 3). Из деятельности римских эдилов в области охраны порядка и общественной нравственности

Loca aedilem metuentia (Sen. de vita beata 7, 1, 3). Zur Tätigkeit der römischen Ädilen für den Schutz der öffentlichen Ordnung und Sittlichkeit

1

Działalność edylów rzymskich (plebejskich i kurulnych [1]) była dotychczas przedmiotem studiów, głównie w zakresie jurysdykcji edyla kurulnego w sprawach targowych [2]. Nieco miejsca znalazły w literaturze również zagadnienia pozycji edylów jako magistratury w strukturze admi-

[1] Kompetencje obu tych kategorii edylów były w praktyce bardzo zbliżone. W omawianym zakresie (ochrona porządku i moralności publicznej) źródła też nie dają podstaw do ścisłego ich rozróżniania. Por. między innymi R. Bauman: *Criminal Prosecutions by the aediles*, „Latomus" 1974, t. 33, s. 245, uwaga 1; F. Cassola, L. Labruna: *Linee di una storia delle istituzioni repubblicane*, Napoli 1978, s. 130; T. Mommsen: *Römisches Staatsrecht*, Berlin 1870 (Nachdruck: Basel 1952; dalej cyt.: Mommsen: *Staatsrecht*), t. 2, s. 485 i n., J. Willems: *Le droit public romain*, Louvain 1910, s. 269.

[2] Por. G. Impallomeni: *L'editto degli edili curuli*, Padova 1955; M. Kaser: *Die Jurisdiction der kurulischen Ädilen*, [w:] *Mélanges Meylan*, t. 1, Lausanne 1963, ss. 173—191 (z dalszą literaturą). Obok jurysdykcji edyla kurulnego na uwagę zasługuje jeszcze tzw. policja targowa edylów, analogiczna do funkcji *agoranomoi* w Grecji — por. na ten temat E. Klingenberg: *Sull-interdipendenza tra l'agglomerato urbano e il diritto greco*, [w:] *La cittá antica come futto di cultura, Atti del Convegno di Come e Bellagio*, Como 1983, ss. 195—213.

nistracyjnej państwa rzymskiego.[3] Stosunkowo najmniej badane były natomiast ich funkcje nadzoru nad porządkiem i moralnością publiczną w życiu codziennym miasta, chociaż stanowiły one rozległy bardzo obszar aktywności edylów jako *curatores urbis, annonae, ludorumque solemnium* (*Cic. de leg.* 3, 3, 7).[4]

Wśród źródeł dotyczących tej sfery działalności edylów na uwagę zasługują interesujące spostrzeżenia Seneki (filozofa) — *De vita beata* 7, 1, 3:

Voluptas humile servile, imbecillum caducum, cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. Virtutem in templo convenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam callosas habentem manus, voluptatem latitantem saepius ac tenebras captantem circa balinea ac sudatoria ac loca aedilem metuentia, mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam et medicamentis pollinctam.

Filozof przeciwstawia cnotę i obyczajność życia uczciwego, wypełnionego służbą publiczną i ciężką pracą, uciechom życia rozwiązłego. Rozwiązłość (*voluptas*) znajduje sobie właściwe miejsce nie w świątyniach nie na forum ani w budynku państwowym, lecz w domach nierządu (*fornices*[5]), knajpach (*popinae*), łaźniach (*balinea ac sudatoria*[6]), ociekających winem, pachnących perfumami i balsamami. Są to miejsca unikające światła, skrywające się w cieniu oraz — co dla nas najważniejsze — obawiające się edyla: *loca aedilem metuentia.*

Seneka sugeruje więc, że w jego czasach (ok. 50 r. n.e.) do edylów należał nadzór nad miejscami publicznymi, które były znane jako siedliska nieobyczajności, zagrażającej moralności i porządkowi publicznemu. Ta

---

[3] Poza ogólnymi pracami o ustroju państwa rzymskiego por. w szczególności D. Sabbatuci: *L'Edilità romana: magistratura e sacerdozio*, Roma 1954; E. De Ruggiero: *Aedilis*, [w:] *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, Roma 1895, t. 1, s. 225 i n.; H. Siber: *Die plebejischen Magistraturen bis zur lex Hortensia*, Leipzig 1936, ss. 7 i n., 29 i n., 80.

[4] Por. też *Cic. In Verr. sec.* 5, 14, 36. A. Zumpt: *Das Criminalrecht der römischen Republik*, Berlin 1865, t. 2, s. 120 podkreśla: *„Es gab keinen Teil der Polizeigewalt, welcher nicht von Ädilen geübt wurde"*. Obszerny przegląd zadań edylów u Mommsena: *Staatsrecht* 2, ss. 492—511. Por. też De Ruggiero: *op. cit.*, s. 225 i n.; G. Dignös: *Die Stellung der Ädilen im römischen Strafrecht*, München 1962, *passim*. Starsza literatura u Willemsa; *op. cit.*, s. 269, uwaga 6. O działalności edylów w municypiach informuje obszernie między innymi *lex Julia municipalis* (FIRA 1, s. 142 i n.); patrz W. Langhammer: *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones*, Wiesbaden 1973, ss. 149—154.

[5] O *fornix (lupanar, lustrum)* patrz K. Schneider: RE 15, 1 (*s.v. meretrix*), s. 1022 i n.

[6] O łaźniach patrz też *Sen. epist.* 86, 10; De Ruggiero: *op. cit.*, s. 228; Langhammer: *op. cit.*, s. 153, uwaga 761; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 510, uwaga 4.

sfera działalności edylów znajduje potwierdzenie w innych jeszcze źródłach, które wskazują, że już w okresie republiki edylowie podejmowali stanowcze działania przeciwko postępowaniu sprzecznemu z zasadami porządku i moralności publicznej.[7] Tak na przykład Liwiusz podaje informację o oskarżeniu w r. 329 p.n.e. Marka Flawiusza z powodu czynu nierządnego (*stuprum*[8]) z kobietą zamężną. Oskarżycielami byli edylowie, ale proces zakończył się w tym przypadku uniewinnieniem: *...quod eum die dicta ab aedilibus crimine stupratae matris familias absolvisset* (*Liv.* 8, 22, 3; por. *Val. Max.* 8, 1, 7).[9] Procesy i skazania z powodu *stuprum* odbyły się z inicjatywy edyla w r. 295 p.n.e. — *Liv.* 10, 31, 9: *Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit.*[10] O oskarżeniu w r. 227 p.n.e. przez edylów z powodu czynu nierządnego wobec chłopca donosi *Val. Max.* 6, 1, 7: *M. Claudius Marcellus aedilis curulis C. Scantinio Capitolino tribuno pl. diem ad populum dixit, quod filium suum de stupro appellasset.*[11] W r. 213 p.n.e. dwaj edylowie plebejscy doprowadzili do procesów z powodu nieobyczajnego postępowania (*probrum*) kobiet: *L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus aediles plebei aliquot matronas apud populum probri accusarunt; quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt* (*Liv.* 25, 2, 9).[12] Z późniejszego okresu znany jest jeden tylko proces o *stuprum* (*Val. Max.* 6, 1, 8 — I wiek p.n.e.; patrz niżej 4), ale nie brakuje dalszych danych wskazujących na to, że edylowie nadal sprawowali nadzór nad moralnością publiczną. Obok przytoczonego już tekstu Seneki (*de vita beata* 7, 1, 3) o *loca aedilem metuentia* oraz epigramów Marcjalisa o kontroli szynków (*popinae* — patrz niżej 2), będących często miejscem uprawiania nierządu[13], interesujące są informacje o prowadze-

---

[7] Na bezpośrednio społeczne (publiczne) cele działania edylów w omawianym zakresie wskazuje T. Mommsen: *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899 (Nachdruck: Graz 1955; cyt. dalej Mommsen: *Strafrecht*), s. 159. Za nim Bauman: *op. cit.*, s. 246; W. Kunkel: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München 1962, s. 34.

[8] O pojęciu *stuprum Mod. D.* 48, 5, 35 (34); M. Molé [w:] *Novissimo Digesto Italiano*, t. 18, ss. 582—587 (z dalszą literaturą). Źródła nieprawnicze posługują się tym terminem w bardziej ogólnym znaczeniu w ogóle czynu nierządnego.

[9] Por. RE 6, 2 (Flavius 19), s. 2528 i n., L. Lange: *Römische Alterthümer*, Leipzig 1892, t. 2, s. 545; Zumpf: *op. cit.* s. 311.

[10] Q. Fabius Gurges był edylem kurulnym w r. 295 p.n.e. — por. RE 4, 2 (Fabius 112), s. 1798; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 493, uwaga 3.

[11] Por. RE 2A, s. 352 (Scantinius 1 i 3); Bauman: *op. cit.*, s. 253, uwaga 53. Od tego oskarżonego wzięła nazwę późniejsza ustawa (*lex Scantinia*) przeciw pederastii — Lange: *op. cit.*, 2, s. 546; Molé: *op. cit.*, s. 587, uwaga 3.

[12] Co do tekstu patrz też uwagi niżej 4.

[13] O prostytucji w szynkach i podobnych lokalach (*tabernae, cauponae, stabu-*

niu przez edylów „rejestracji" kobiet oddających się zawodowo nierządowi, co miało je uwalniać od zarzutu popełnienia karalnego *stuprum* lub *adulterium*. Tak właśnie *Tacyt, ann.* 2, 85, relacjonuje przypadek niejakiej Vistilli (19 r. n.e.), która *licentiam stupri apud aediles vulgaverat.*[14] Nadzór nad obyczajnością w życiu publicznym był więc trwałym i istotnym elementem działalności rzymskich edylów.[15]

2

Nierząd nie był jedyną okolicznością, z powodu której edylowie kontrolowali miejsca publiczne o złej reputacji. Kolejne teksty źródłowe wskazują na ściganie przez edylów także niedozwolonego hazardu.

Mart. 5, 84: *Iam tristis nucibus puer relictis / clamoso revocatur a magistro, / et blando male proditus fritillo, / arcana modo raptus e popina, aedilem rogat udus aleator. / Saturnalia transiere tota...*

Mart. 14, 1: *...nec timet aedilem moto spectare fritillo, / cum videat gelidos tam prope verna lacus...*

W przytoczonych tekstach zbiega się kilka spraw należących do „policyjnych" kompetencji edyla: zakazane gry hazardowe, pijaństwo[16] oraz powtarzającą się znów *popina*, która zdaje się zajmować czołową pozycję wśród miejsc obawiających się edyla. Okolicznościom tym warto poświęcić nieco więcej uwagi. Otóż hazardowe gry w kości (*alea*) były zjawiskiem w starożytności od dawna rozpowszechnionym.[17] Wcześnie też

lae) patrz między innymi T. Kleberg: *Hôtels, restaurants et cabarets dans l'Antiquité romaine*, Uppsala 1957, s. 89. Por. też niżej przypis 21.

[14] Por. też *Suet. Tib.* 35 Z tegoż roku pochodzi również *senatus consultum*, zabraniające kobietom należącym do stanu senatorskiego uprawiania jawnego nierządu — *Pap. D.* 48, 5, 11 (10), 2. R. Astolfi: *Femina probrosa, concubina, mater solitaria*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris" [dalej cyt.: SDHI] 1965, nr 31, s. 14 i n.; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 511, uwaga 2; Schneider: *op. cit.*, RE 15, 1, kol. 1021; Sabbatucci: *op. cit.*, s. 320.

[15] Wątpliwe dlatego jest twierdzenie J. Bleickena: *Ursprung und Bedeutung der Provocation*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung" [dalej cyt.: SZ] 1959, nr 76, s. 370, uwaga 89, że działalność edylów jako *eine Art der Sittenpolizei* ukształtowała się niejako praktycznie, zaś bez wystarczających do niej prawnych podstaw. W Grecji *agoranomoi* kontrolowali nawet wysokość opłat pobieranych przez prostytutki, co Klingenberg: *op. cit.*, s. 203 łączy z nadzorowaniem przez nich cen towarów i usług na rynku. Funkcje policji obyczajowej pełnili także *astinomoi*, a w Atenach w okresie helleńskim — *gynaikomoi;* por. Klingenberg: *op. cit.*, s. 208.

[16] *Udus aleator* — *Mart.* 5, 84; *mero madentem* — *Sen. de vita beata* 7, 1, 3. Co do epigramów Marcjalisa patrz Sabbatucci: *op. cit.*, s. 317.

[17] O grach losowych (hazardowych) w starożytnym Rzymie ostatnio obszernie M. Kuryłowicz: *Die Glücksspiele und das römische Recht*, [w:] *Studi in onore*

pojawiły się w Rzymie ustawowe zakazy gier losowych na pieniądze. Wzmiankuje o nich już Plautus (*Miles* 164: *ne fraudem faciant legis aleariae*), Owidiusz (*trist.* 2, 471—472), Cicero (*Phil.* 2, 56) i Horacy (*Od.* 3, 24, 58: *vetita legibus alea*)[18]; później także *Paul. D.* 11, 5, 2, 1 oraz *Marc. D.* 11, 5, 3[19]. Zakazy te w połączeniu z *Mart.* 5, 84 i 14, 1 pozwalają sądzić, że właśnie do edylów należało ściganie niedozwolonego — poza Saturnaliami — hazardu.[20]

Miejscem gier, jak już wskazują na to przedstawione źródła, były między innymi szynki (*popinae*), nie cieszące się już i tak dobrą sławą.[21] Nic dziwnego więc, że opisane zjawiska łączyły się w jeden krąg występków przeciw obyczajności, wymienianych zwykle jednym tchem — *Cic. Phil.* 13, 24: *in lustris, popinis, alea, vino tempus aetatis omne consumpsisses.*[22] Bywalcy tych osławionych lokali (*lustra, popinae*) oceniani byli też jednoznacznie — *Cic. Catil.* 2, 23: *in his gregibus omnes aleatores, omnes adulterii, omnes impuri impudicique versantur.* Jeśli zważyć, że również Ulpian w III wieku n.e. niezmiennie uznaje *popinae* za *locum inhonestum* na równi z lupanarami (*D.* 4, 8, 21, 11)[23], to znów ujawniają się niemałe zadania edylów jako rzymskiej policji obyczajowej[24].

---

di Cesare Sanfilippo, Milano 1983, vol. 4, ss. 267—282; nadto: *Alea i kontrakty aleatoryjne w prawie rzymskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" [dalej cyt.: CPH] 1984, t. 36, z. 2, ss. 75—90; *Das Glücksspiel im römischen Recht*, SZ 1985, t. 102, ss. 185—219.

[18] O ustawach przeciw grom patrz M. Kuryłowicz: *Leges aleariae und leges sumptuariae im antiken Rom*, „Studia E. Polay" 1985, s. 271—281 oraz literatura podana wyżej, w przypisie 17. Zakaz gier losowych na pieniądze ponowił Justynian — C. 3, 43, 1 i 2.

[19] W źródłach prawniczych problematyka gier i zakładów znajduje również swoje wyodrębnione miejsce — por. *D.* 11, 5; *C.* 3, 43.

[20] Podczas Saturnaliów gry w kości stanowiły jedną z głównych rozrywek. Epigramy Marcjalisa dotyczą właśnie Saturnaliów, dlatego *nec timet aedilem* (1, 14, 3). Por. De Ruggiero: *op. cit.*, t. 1., s. 229; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 511, uwaga 2.

[21] Kleberg: *op. cit.*, s. 96 i n., 119; Wotke: *Popina*, RE 22, 1, col. 69—70 (obaj z licznymi cytatami źródłowymi). Patrz wyżej przypis 13.

[22] Por. też *Cic. Catil.* 2, 10: *Quodsi in vino et alea commissationes solum et scorta quaererent.; Paul.* D. 47, 10, 26: *Si quis servum meum vel filium ludibrio habeat licet consentientem, tamen ego iniuriam videor accipere: veluti si in popinam duxerit illum, si alea luserit...* Por. A. Kuryłowicz: *Paul. D.* 47, 10, 26 *i obyczajowo-prawne zagadnienia rzymskiej iniurii*, Annales UMCS 1984, t. 31, s. 275—285.

[23] Por. też *Ulp. D.* 3, 2, 4, 2; 23, 2, 43 *pr.* i 9 oraz literatura wyżej w przypisach 13 i 21.

[24] Sabbatucci: *op. cit.*, s. 320 i n. łączy te funkcje edylów z ich rolą sakralną; por. jednak słuszną krytykę Impallomeniego „Labeo" 1956, t. 2, s. 250.

3

Zadania te obejmowały jeszcze jeden — związany z wymienionymi — zakres działalności, a mianowicie kontrolę przestrzegania ustaw przeciwko luksusowi (tzw. *leges sumptuariae*), w szczególności co do handlu zabronionymi towarami oraz sprzedaży i spożywania luksusowych potraw.[25] O roli edylów w nadzorze nad przestrzeganiem realizacji ich postanowień dowiadujemy się wprawdzie z późniejszych źródeł, dotyczących już schyłku tego rodzaju ustawodawstwa, ale niewątpliwie była to funkcja znacznie starsza, zważywszy choćby na długą i bogatą historię ustaw przeciwko zbytkowi.[26] Tak więc Tacyt (*ann.* 3, 52) przedstawia szeroko historię dyskusji nad skutecznością *leges sumptuariae*, wywołaną właśnie interwencją edylów z powodu ich nieprzestrzegania.

Nam incipiente C. Bibulo ceteri quoque aediles disseruerant sperni sumptuariam legem vetitaque utensilium pretia augeri in dies, nec mediocribus remediis sisti posse, et consulti patres integrum id negotium ad principem distulerant.

W związku z tymi działaniami pozostaje też prawdopodobnie informacja Swetoniusza, iż Tyberiusz zaostrzył kontrolę edylów nad potrawami podawanymi w szynkach i karczmach: *...dato aedilibus negotio popinas ganeasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent (Suet. Tib.* 34, 1). Zabronione więc zostało nawet wystawianie ciast na sprzedaż. Wkrótce jednak Tyberiusz, zniechęcony bezskutecznością wydanych ustaw przeciwko zbytkowi, zrezygnował z tego rodzaju środków (*Tac. ann.* 52—54), a senat uwolnił edylów od pieczy nad ich przestrzeganiem: *Auditis Caesaris litteris remissae aedilibus talis cura; luxusque mensae... per annos centum profusis sumptibus exerciti paulatim exolvere. (Tac. ann.* 3, 55).[27] Edylowie interweniowali w sprawach zabronionych potraw jeszcze za Klaudiusza (*Suet. Claud.* 38, 2), prawdopodobnie w ramach utrzymującego się nadal nadzoru ogólnego nad *popinae*.[28]

---

[25] De Ruggiero: *op. cit.*, t. 1, s. 230, F. De Martino: *Storia della costituzione romana*, Napoli 1973, t. 2, s. 240, uwaga 74. Kontrola dotyczyła także nadmiernego zbytku przy pogrzebach — Langhammer: *op. cit.*, s. 155.

[26] O *leges sumptuariae* patrz ostatnio I. Sauerwein: *Die leges sumptuariae als römische Massnahme gegen den Sittenverfall*, Hamburg 1970; J. Sondel: *Les 'leges sumptuariae' considéreés comme l'expression des conditions sociales et économiques de la Rome antique*, „Archivum Iuridicum Cracoviense" 1973, t. 6, ss. 101—124. Por. też wyżej przypis 18.

[27] O liście Tyberiusza patrz D. Nörr: *Rechtskritik in der römischen Antike*, München 1974, s. 75 i n., Sauerwein: *op. cit.*, s. 162 i n.

[28] De Ruggiero: *op. cit.*, t. 1, s. 229; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 500, uwaga 2.

Również ściganie zabronionych gier losowych pozostawało w związku z *leges sumptuariae*, do tej kategorii ustaw zaliczyć bowiem należy także ustawy przeciwko hazardowi (*leges aleariae*).[29] Świadczy o tym między innymi przytoczona przez Macrobiusa (*sat.* 3, 16, 14—17) mowa C. Titiusa, wygłoszona przez niego dla poparcia *lex Fannia sumptuaria* (161 r. p.n.e.). Podał w niej Titius przykłady zjawisk obyczajowych sprzecznych z ustawodawstwem przeciwko luksusowi: ...*describens enim homines prodigos in forum ad iudicandum ebrios commeantes sic ait: 'ludunt alea studiose, delibuti unguentis, scortis stipati.* Krąg więc znów się zamyka: hazard, pijaństwo, nierząd i wykroczenia przeciw *leges sumptuariae* tworzą nierozłączny wręcz zespół zjawisk sprzecznych z moralnością publiczną.

4

Jakimi środkami karnymi dysponowali edylowie w zakresie sprawowanego nadzoru nad obyczajnością i porządkiem publicznym?

Z przytoczonych już źródeł (wyżej 1) wynika, że mieli edylowie przede wszystkim prawo oskarżania w takich sprawach. Tak na przykład wyraźnie stwierdza to *Liv.* 25, 2, 9: *L. Villius Tappulus et M. F. ndanius Fundulus aediles plebei aliquot matronas apud populum probri accusarunt*.[30] Inne źródła wspominają o *diem dicere* przez edylów z powodu występku obyczajowego (*Liv.* 8, 22, 3: *die dicta ab aedilibus crimine stupratae matris familias*[31]; *Val. Max.* 6, 1, 7: *M. Claudius Marcellus aedilis curulis C. Scantinio Capitolino... diem ad populum dixit*). Ze źródeł tych wynika, że prawo oskarżania przysługiwało tak edylom plebejskim, jak i kurulnym.[32]

Proces odbywał się przed zgromadzeniem ludowym[33], a zasądzenie opiewało na karę pieniężną (*multa*). W omawianym zakresie najwyraź-

---

[29] Por. wyżej przypis 18.

[30] Podobnie w sprawach przeciwko lichwiarzom (np. *Liv.* 35, 41, 9: *Iudicia in faeneratores eo anno multa severe sunt facta accusantibus privatos aedilibus curulis;* r. 192 p.n.e.) i przeciw spekulantom zbożem (*Liv.* 38, 35, 6: *et aedilis plebi Q. Fulvis Flaccus duo signo aurata uno reo damnato — nam separatim accusaverant — posuit;* r. 189 p.n.e.).

[31] Por. też do tej samej sprawy *Val. Max.* 8, 1, 7: *a C. Valerio aedile apud populum reus factus;* Zumpt: *op. cit.*, t. 2, s. 339.

[32] E. Huschke: *Die Multa und das Sacramentum in ihren verschiedenen Anwendungen*, Leipzig 1874, s. 37, uwaga 83; 199. Kunkel: *op. cit.*, s. 22.

[33] *Apud populum* (*Val. Max.* 8, 1, 7; *Liv.* 25, 2, 9), *ad populum* (*Val. Max.* 6, 1, 7; *Liv.* 10, 31, 9). Były to *comitia centuriata*, jeśli oskarżał edyl plebejski, *comitia tributa* — jeśli edyl kurulny. Por. literaturę wyżej w przypisach 4 i 32.

niej wynika to z *Liv.* 10, 31, 9: *...aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit; ex quo multaticio aere Veneris aedem quae prope circum est faciendum curavit.* Pieniądze przeznaczane były zwykle na cel publiczny; o tego rodzaju skazaniach z oskarżenia edylów oraz o wykorzystaniu grzywny na takie cele informują też źródła w odniesieniu do procesów z powodu lichwy i spekulacji.[34]

Możliwe były prawdopodobnie również kary surowsze. Tak na przykład Liwiusz podaje, że w dużym procesie w r. 213 p.n.e. z oskarżenia przez edylów plebejskich o *probrum* niektóre kobiety zostały skazane na wygnanie (*...quasdam ex eis damnatas in exilium agerunt* — *Liv.* 25, 2, 9). Kwestia ta nie jest jednak w relacji Liwiusza całkiem jasna. Znaczne rozmiary procesu (*aliquot matronas; quasdam ex eis*) oraz ogólne określenie przestępstwa jako *probrum* wskazuje, że chodziło nie o jednorazowy występek poszczególnych kobiet, lecz raczej o nieobyczajny w ogóle tryb życia.[35] Być może, proces ten miał nawet związek z napływem w tym czasie do Rzymu obcych praktyk kultowych, które mogły nieść ze sobą niemoralne dla Rzymian rytuały.[36] O zaniepokojeniu senatu nowymi zwyczajami kultowymi świadczy jego zarzut, wysunięty właśnie wobec edylów i *triumviri capitales*, że nie podjęli oni stosownych przeciwdziałań (*Liv.* 25, 1, 8). Wynikiem był, być może, wspomniany proces, wytoczony bezpośrednio ze względu na bliżej (*Liv.* 25, 2) nie określone występki obyczajowe.

Również co do zastosowanej kary wygnania powstają wątpliwości, w szczególności co do tego, czy była to kara samoistna, czy też towarzyszyła ona karze pieniężnej lub nawet karze śmierci, od której wykonania można było, zgodnie z prawem rzymskim, uchylić się poprzez udanie się dobrowolnie na wygnanie.[37] Tekst Liwiusza jest zbyt skąpy w tej kwestii, by można było ją jednoznacznie rozstrzygnąć. Ze wskazania jednak, że wygnanie dotknęło niektóre tylko ze skazanych kobiet, można wnioskować, iż zastosowano wobec nich karę surowszą niż wobec pozostałych, ukaranych zapewne tylko grzywną.[38]

Procesy przed zgromadzeniem ludowym zaświadczone są — w odniesieniu do *stuprum* — dla okresu wczesnej republiki (IV—III wiek

---

[34] Por. *Liv.* 10, 23, 11—13; 33, 42, 10; 35, 10, 11—12; 35, 41, 9—10; 38, 35, 5—6. De Ruggiero: *op. cit.* t. 1, s. 238; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 496; Willems: *op. cit.*, s. 271.

[35] Tak Astolfi: *op. cit.*, s. 14 i n.; Zumpt: *op. cit.*, t. 2, s. 340.

[36] Tak Bauman: *op. cit.*, s. 255.

[37] Por. na ten temat niezdecydowane rozważania Baumana: *op. cit.*, s. 254 i n., 260, uwaga 93.

[38] W tym sensie Molé: *op. cit.*, s. 583, uwaga 11; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 493, uwaga 3.

p.n.e.).[39] W I wieku p.n.e. odnotowany został tylko jeden taki proces (*Val. Max.* 6, 1, 8).[40] Może to być wynikiem luk w źródłach, ale też może dowodzić, że większych i głośniejszych procesów, które mogłyby zwrócić uwagę annalistów, w tym czasie (II—I w. p.n.e.) nie było.[41] Jest to zresztą okres, w którym proces przed komicjami jest stopniowo wypierany przez *quaestiones perpetuae*; z użycia wychodzi ostatecznie z końcem republiki. Pozostały natomiast kompetencje policyjne edylów.[42]

5

Źródła odnoszące się do pryncypatu pozwalają na pewne wnioski co do środków karnych stosowanych przez edylów w ramach przysługującej im władzy administracyjnej (*coërcitio*). Wskazują też na stopniowe ograniczanie tej władzy. Tak właśnie Swetoniusz przedstawia zarządzenia cesarza Klaudiusza, który ograniczył uprawnienia edylów wobec *popinae: ... hic in aedilitate inquilinos praediorum suorum contra vetitum cocta vendentes multasset vilicumque intervenientem flagellasset. Qua de causa etiam coercitionem popinarum aedilibus ademit* (*S et. Claud.* 38, 2).

Z tekstu wynika uprawnienie edylów do bezpośredniego wymierzania kary grzywny (*multa*). Znajduje to potwierdzenie u Gelliusa (11, 1, 4), który pisze ogólnie o zwyczajowym prawie magistratur rzymskich do orzekania grzywny: *quando igitur nunc quoque a magistratibus populi Romani more maiorum multa dicitur vel minima vel suprema*. Zapewne

---

[39] Tego okresu (r. 326 p.n.e.) dotyczą też informacje o procesach obyczajowych wytoczonych przez trybunów, których kompetencje w tym zakresie przejęli ostatecznie edylowie; por. bliżej na ten temat u Baumana: *op. cit.*, s. 259 i n.

[40] *Val. Max.* 6, 1, 8: *Metellus quoque Celer stuprose mentis acer poenitor extitit, Cn. Sergio Silo promissorum matri familiae nummorum gratia diem ad populum dicendo eumque hoc uno crimine damnando.* Okoliczności sprawy i data (90 lub 60 r. p.n.e.) niepewne. Por. Bauman: *op. cit.*, s. 250; Mommsen: *Strafrecht*, s. 97, uwaga 5; Munzer: RE 2 A2, kol. 1719 (Sergius 38).

[41] Tak Dignos: *op. cit.*, s. 89. Bauman: *op. cit.*, s. 250 wymienia jeszcze proces obyczajowy przeciwko Appiusowi Klaudiuszowi, ale bez podania podstawy źródłowej, zwłaszcza co do edylów jako oskarżycieli. W skandal i procesy z powodu Julii, córki cesarza Augusta, zamieszanych było zresztą wielu mężczyzn — por. *Vell. Paterc.* 2, 100. Z inicjatywy natomiast edylów odbyły się w I wieku p.n.e. procesy z powodu innych przestępstw, objętych ich kompetencjami oskarżycielskimi — por. Bauman: *op. cit.*, s. 251 i n.; Zumpt: *op. cit.*, t. 2, s. 323.

[42] Dignos: *op. cit.*, s. 89; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 496 i n. W końcowych latach republiki edylat niekiedy nie był obsadzany, co też musiało wpłynąć na aktywność edylów — por. w tej kwestii F. Serrao: *Vacanza dell'edilitá e competenze dei pretori nel I secolo a.C.*, „Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano" [dalej cyt.: BIDR] 1959, t. 62, s. 267 i n.

już wcześniej mieli edylowie prawo — zwłaszcza w przypadkach mniejszej wagi — wymierzania bezpośrednio grzywny, bez sięgania do oskarżenia *apud populum*.[43] Procesy przed *comitium* z oskarżenia edylów miały zaś miejsce w tych przypadkach, które — zdaniem wnioskującego edyla — zasługiwały na ukaranie grzywną przekraczającą wysokość dopuszczalną w ramach *coërcitio*. Przytoczone wyżej źródła potwierdzają nadto panujący obecnie pogląd, że procesy takie miały charakter samoistny, tj. wszczynane były bezpośrednio na wniosek uprawnionej magistratury, a nie w drodze odwołania (*provocatio ad populum*) od wcześniejszej decyzji magistratury nakładającej karę.[44] Staje się też wówczas jasne, że były to procesy dotyczące głośnych skandali obyczajowych[45], które przytłaczały, jako wydarzenie, codzienną działalność policyjną edylów w tym zakresie. Stąd też wokół nich właśnie koncentrują się informacje źródłowe z okresu republiki. Po wygaśnięciu procesów przed komicjami pozostały edylom grzywny wymierzane administracyjnie, wzmiankowane też już wyraźniej w późniejszych (pryncypat) źródłach.

Obok grzywny wymieniona jest w *Suet. Claud.* 38,2 także chłosta, wymierzona niewolnikowi zarządzającemu majątkiem (*vilicus*). Callistratus (*D.* 50, 2, 12) potwierdza stosowanie przez edylów tego rodzaju kary wobec handlarzy posługujących się nierzetelnymi miarami.[46] W omawianym zakresie aktywności edylów kara chłosty wobec wolnych obywateli rzymskich nie występuje.

Istotna natomiast jest wzmianka o odebraniu edylom przez Klaudiusza *coercitionem popinarum*. Stwierdzenia tego nie można jednak rozumieć jako pozbawienia edylów w ogólności nadzoru nad *popinae*, skoro Seneka zalicza je nadal do *loca aedilem metuentia* (*de vita beata* 7, 1, 3), a Marcjalis przytacza przykłady interwencji edylów w takich miejscach (5, 84; 14, 1 — patrz wyżej 2). Również Tacyt, *ann.* 13, 28, zaświadcza, że nadal przysługiwały edylom plebejskim i kurulnym uprawnienia do *poenae inrogatio* oraz *pignoris capio* (patrz niżej). W jakimś stopniu

---

[43] Nie jest o tym przekonany L. J. Strachan-Davidson: *Problems of the Roman Criminal Law*, Oxford 1912 (Reprint: Amsterdam 1969), t. 1, s. 143. Por. jednak Bleicken: *op. cit.*, s. 370; De Martino: *op. cit.*, t. 1, s. 371; Kaser: *op. cit.*, Mélanges Meylan 1, s. 179 (z dalszą literaturą w uwadze 31); 184; 190, uwaga 99.

[44] Por. literaturę wymienioną w przypisie 43, przede wszystkim jednak Kunkel: *op. cit.*, s. 21 i n., 28 (z omówieniem dotychczasowych poglądów).

[45] Kunkel: *op. cit.*, s. 130 (die Bestrafung skandalöser Sittlichkeitsvergehen); por. też wyżej przypis 7.

[46] O karze chłosty, stosowanej przez edylów, również wobec aktorów, por. między innymi De Ruggiero: *op. cit.*, t. 1, s. 237; Impallomeni: *op. cit.*, s. 122, uwaga 38; Lanhammer: *op. cit.*, ss. 59, 193; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 513, uwaga 1.

utrzymali więc edylowie nadzór nad *popinae*; ograniczeniu uległy, być może, środki karne, jakie mogli zastosować w jego ramach.[47]

W związku z *popinae* pozostawało ściganie niedozwolonego hazardu. Źródła informujące o procesach z tego powodu (*Cic. Phil.* 2, 56; *Ascon. in orat. de toga cand.* 84) nie wymieniają wprawdzie edylów jako oskarżycieli w tych sprawach[48], ale z ogólnej kompetencji edylów do ścigania tego rodzaju występków można wnioskować, iż było to możliwe. Obawa, z jaką witał hazardzista edyla (*Mart.* 5, 84; 14, 1) potwierdza przypuszczenie, że edyl dysponował jakimiś sankcjami wobec graczy, których źródła jednak bliżej nie określają. Sprowadzały się one zapewne do środków wymienionych przez Tacyta w odniesieniu jeszcze do okresu panowania Nerona: ...*cohibita artius et aedilium potestas statumque, quantum curules, quantum plebei pignoris caperent vel poenae irrogarent* (*ann.* 13, 28). Z tekstu wynika uprawnienie edylów do *pignoris capio*[49] oraz do nakładania kar; były to niewątpliwie grzywny wymierzane w ramach administracyjnej władzy edylów. Stosowanie obu środków uległo jednak dalszemu ograniczeniu. Po liście Tyberiusza i decyzji senatu o zwolnieniu edylów od obowiązku nadzoru nad przestrzeganiem *leges sumptuariae* (*Tac. ann.* 3, 55 — patrz wyżej 3) oraz po uszczupleniu przez Klaudiusza uprawnień kontrolnych wobec *popinae* (*Suet. Claud.* 38, 2 — patrz wyżej) jest to (*Tac. ann.* 13, 28) kolejna informacja o zawężeniu władzy policyjnej edylów. Źródła prawnicze dowodzą, że najdłużej utrzymał się nadzór edylów nad sprawami targowymi i porządkiem w miejscach publicznych[50]; w pozostałym zakresie ich kompetencje przejmowali za pryncypatu nowi urzędnicy cesarscy[51]. Z końcem pryncypatu, a ostatecznie wraz z reformą administracyjną Dioklecjana, urząd edyla został zniesiony.[52]

---

[47] Kunkel: *op. cit.*, s. 34 uważa, że odebrane zostało edylom prawo oskarżania ze ściganych przez nich przestępstw, pozostało zaś uprawnienie do karania grzywną i *pignoris capio*.

[48] O oskarżaniu z powodu niedozwolonych gier przez tzw. *quadruplatores* por. *Ps. Ascon. in divin.* 24 oraz literaturę wymienioną wyżej w przypisie 17 (z dalszymi wskazówkami).

[49] *Pignoris capio* oznaczała wzięcie przez magistraturę zastawu jako środka wymuszenia posłuszeństwa wobec wydanego nakazu administracyjnego. W razie nieposłuszeństwa zabrany przedmiot ulegał zwykle zniszczeniu. Por. M. Kaser: *Studien zum römischen Pfandrecht*, Napoli 1982, s. 2, uwaga 4 (z dalszą literaturą); E. Steinwenter: *Pignoris acapio*, RE 20, 1, kol. 1235 (źródła).

[50] Por. *Paul. D.* 18, 6, 13 (12) o interwencji edylów w sprawie łóżek pozostawionych na ulicy; *Ulp. D.* 19, 2, 13, 8 o niszczeniu fałszywych miar; także *Call. D.* 50, 2, 12.

[51] De Martino: *op. cit.*, t. 4, s. 630; O. Hirschfeld: *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian*, Berlin 1905, *passim;* Langhammer: *op. cit.*, s. 156.

[52] De Martino: *op. cit.*, t. 4, s. 631; Mommsen: *Staatsrecht* 2, s. 522.

РЕЗЮМЕ

Из источников, в которых говорится о деятельности римских эдилов в качестве *curatores urbis* (*Cic. de leg.* 3, 3, 7), заслуживают внимания замечания Сенеки о местах, где боялись появления эдила (*loca aedilem metuentia* — *Cen. de vita beata* 7, 1, 3). Опасались эдилов в домах терпимости, трактирах, банях и в других публичных местах, являющихся очагами безнравственности, угрожающих общественному порядку и нравственности. В других источниках находим доказательства (особенно у Ливия), что эдилы осуществляли надзор за общественной моральностью уже во времена республики. Обязанностью эдилов, кроме борьбы с проституцией, было преследование азартных игр (*Martial.* 5, 84; 14, 1), контроль за соблюдением leges sumptuariae (*Tac. ann.* 3, 52—55; *Suet. Tib.* 34, 1). Эти пороки, как обычно, создавали общий круг явлений, противных нравственности, и в источниках были названы вместе (*Cic. Phil.* 13, 24; *Cat.* 2, 10; *Macrob. sat.* 3, 16, 14—17; *Paul. D.* 47, 10, 26). Они определяли задачи эдилов как своего рода полиции нравов. В рамках своих компетенций эдилы могли наказывать штрафом (*Suet. Claud.* 38, 2; *Gell.* 11, 1, 4). Источники, посвященные республике, информируют также о возбуждении эдилами, выступающими перед комициями в качестве обвинителей, уголовных процессов, оканчивающихся в случае вынесения приговора высоким штрафом. Правдоподобно, были возможны и более суровые наказания (*exilium-Liv.* 25, 2, 9). После окончания процессов перед comitium за эдилами сохранялось также право на наказание трафом и на *pignoris capio*, как средство административного принуждения. Во времена принципата и эти правомочия эдилов подверглись постепенному ограничению (*Tac. ann.* 3, 55; 13, 28; *Suet. Claud.* 38, 2), а вместе с концом принципата была отменена и должность эдила.

ZUSAMMENFASSUNG

Unter den Quellen, die sich auf die Tätigkeit der römischen Ädilen als *curatores urbis* beziehen (*Cic. de leg.* 3, 3, 7), sind vor allem die Feststellungen von Seneca zu erwähnen, über die Stellen, wo man vor dem Ädilen fürchtet (*loca aedilem metuentia* — *Sen. de vita beata* 7, 1, 3). Das betraf von allem Unzuchthäuser, Schenkstuben (*popinae*), Badeanstalte und dergleiche andere öffentliche Stellen, die als Brutstätten der Unsittlichkeit die öffentliche Ordnung und Moral bedrohten. Die anderen Quellen (besonders Livius) beweisen, dass die Ädilen schon zur Zeit der Republik die Aufsicht über öffentliche Sittlichkeit hatten. Zu Pflichten der Ädilen gehörte auch neben der Bekämpfung der Unzucht die Verfolgung der unerlaubten Glückspiele (*Martial.* 5, 84; 14, 1) und die Kontrolle der Befolgung von *leges sumptuariae* (*Tac. ann.* 3, 52—55; *Suet. Tib.* 34, 1). Diese Vergehen bildeten gemeinsamen Kreis der unsittlichen Erscheinungen, die in den Quellen gemeinsam angeführt wurden (*Cic. Phil.* 13, 24; *Cat.* 2, 10; *Macrob. sat.* 3, 16. 14—17; *Paul. D.* 47, 10, 26). Sie bezeichneten die Pflichten der Ädilen als die der „Sittenpolizei". Im Rahmen ihrer Zuständigkeit konnten sie die Geldstrafen auferlegen (*Suet. Claud.* 38, 2; *Gell.* 11, 1, 4). Die Quellen zur Zeit der Republik berichten, dass die Ädilen auch als Ankläger die Prozesse von den Komitien einleiteten, die falls der

Verurteilung mit hohen Geldstrafen endeten. Es war wahrscheinlich der Fall bei den berühmten sittlichen Skandalen. Es konnten auch vermutlich strengere Strafen bestimmt werden (*exilium* — *Liv.* 25, 2, 9). Nachdem die Prozesse vor *comitium* nachgelassen wurden, blieb den Ädilen noch das Recht auf Geldstrafen und auf *pignoris capio* als Mittel des Verwaltungszwanges. Zur Zeit des Prinzipats wurden auch diese Befugnisse allmählich begrenzt (*Tac. ann.* 3, 55; 13, 28; *Suet Claud.* 38, 2) und zu Ende des Prinzipats wurde das Amt des Ädilen völlig aufgehoben.